

'HET SYSTEEM ONTSTAAT, ETSI NON DARETUR DEUS': LUHMANN'S WERK EN DENKSTIJL

Rudi Laermans

I

Sociologie en systeemtheorie - de combinatie mag dan al wel sinds Talcott Parsons in de sociale wetenschappen zijn ingeburgerd, volgens niet weinig sociologen verwijst ze ook naar een voor hun vak weinig interessante kruisbestuiving (vgl. de situering in Ritzer, 1992) (1). Uitgerekend het werk - of wellicht juist: het dominante beeld daarvan - van de grondlegger van de systeemtheoretische benadering in de sociale wetenschappen, is in hoge mate debet aan de nog altijd gangbare negatieve inschatting van de combinatie sociologie en systeemtheorie. Onder verwijzing naar Parsons' *The Social System* (1951) worden de systeemtheoretische visie hoofdzakelijk twee tekortkomingen aangewreven. Overeenkomstig een eerste gemeenplaats zou systeemtheorie synoniem zijn met abstract, quasi-onleesbaar proza, waarin conceptuele distinctie na distinctie wordt gemaakt, wat al gauw resulteert in een nieuw soort van neo-scholastieke geleerdentaal. En wie toch de moeite neemt om door het bos van begrippen de bomen te ontwarren, zou meestal op weinig meer dan banaliteiten stoten. Het tweede verwijt aan het adres van de systeemtheorie bezit daarentegen een eerder politiek karakter. De systeemtheorie à la Parsons zou met haar nadruk op waardenconsensus en, meer algemeen, op processen van systeembehoud en -reproductie, op meer of minder verdoken wijze een ideologisch parti-pris pro de bestaande sociale (wan)verhoudingen inhouden. Voor de analyse van sociale tegenstellingen en conflicten zou de systeemtheorie hoe dan ook nauwelijks geschikt wezen.

De eerste kritiek viel vooral aan het einde van de jaren vijftig te beluisteren, onder meer van de kant van George Homans en Ralf Dahrendorf. Door toedoen van C.W. Mills, die Parsons' schriftuur in *The Sociological Imagination* (1959) bijzonder scherp op de korrel nam, veranderde hij onder sociologen in courant pasmunt. Het tweede verwijt was daarentegen vooral een decennium later te horen. Ook hier valt een naderhand gecanoniseerde bron van kritiek te noemen, m.n. Alvin Gouldners *The Coming Crisis of Western Sociology* (1970).

Omstreeks de tijd dat Gouldners boek verscheen, brak ook in de Duitstalige sociologie een overwegend academische doch sterk politiek gekleurde discussie rond de

systeemtheorie los. Inzet van het debat was niet zozeer Parsons' werk, wel het conservatisme-gehalte van de geschriften van Niklas Luhmann. Die waren tot dan toe tamelijk tot zeer onbekend, ook onder Duitstalige sociologen. Door toedoen van Jürgen Habermas kwam daar voorgoed verandering in. Hij gispte in het gezamenlijk met Luhmann gepubliceerde *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie* (1971) het gebrek aan een emancipatoir perspectief in de publicaties van zijn discussiepartner. Luhmanns functionalistische systeemtheorie reproduceerde volgens Habermas de heersende instrumenteel-technologische rationaliteit; ze moest daarom eerder als een vorm van sociale technologie dan als een maatschappijtheorie *sensu stricto* worden bechouwd. Desondanks ontwaarde Habermas ook positieve punten, vooral op theoretisch-analytisch vlak. Na zijn confrontatie met Luhmann raakte Habermas zelfs in meer dan een opzicht niet meer weg van de systeemtheorie. Hij bouwde steeds meer aan Parsons en Luhmann ontleende begrippen in zijn eigen werk in. Habermas' magnum opus, *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981), laat zich dan ook lezen als een poging tot definitieve overwinning van de systeemtheoretische traditie door die in de eigen theorie van het communicatieve handelen een specifieke plaats toe te wijzen (de bekende tegenstelling systeem versus leefwereld).

Het debat Habermas-Luhmann kon ook buiten de Duitstalige sociologie op aandacht rekenen, zij het voornamelijk onder aanhangers van de Kritische Theorie. Aldus werd het reeds naar aanleiding van Parsons' werk gevelde verdict nog versterkt: systeemtheorie staat in de sociale wetenschappen gelijk met een behoudsgezinde instelling, zoal niet met een (pseudo-)wetenschappelijke legitimatie van het bestaande. Te samen met de vanaf het einde van de jaren zestig sterk toegenomen belangstelling voor 'alternatieve sociologische stromingen', zoals de ethnomethodologie en het symbolisch interactionisme, kwam zo een zware hypotheek op de systeemtheoretische benadering te liggen. Sociologische handboeken en overzichten bleven die ook tijdens de jaren zeventig met het werk van Parsons vereenzelvigen. En voor zover ze toch naar Luhmanns publicaties verwezen, gebeurde dat in de regel in besprekingen van de discussie Habermas-Luhmann.

II

Vanaf het begin van de jaren tachtig braken voor de systeemtheorie in de sociologie betere tijden aan. In de Amerikaanse sociologie bepleitte Jeffrey Alexander met enig succes een bij Parsons' werk aansluitende vorm van neo-functionalisme (vgl. Alexander en Colony, 1985). In West-Europa, aanvankelijk vooral dan in Duitsland en Italië, verkreeg daarentegen het Luhmanniaanse gedachtegoed steeds meer impact. Op het eerste gezicht bouwt ook Luhmann verder op sommige van Parsons' inzichten, zoals de theorie van symbolisch gegeneraliseerde media. Maar zowel op het vlak van de algemene uitgangspunten als in het meer concrete theorie-design gaapt er een brede kloof tussen het werk van Parsons resp. Luhmann. De verschillen hangen in hoge mate samen met nieuwere ontwikkelingen binnen de algemene systeemtheorie. Zoals Luhmann zelf aangeeft in het eerste hoofdstuk van *Soziale Systeme* (1984), door velen beschouwd als 's mans belangrijkste publicatie, heeft de systeemtheorie tijdens de voorbije jaren bij wijze van spreken niet stilgezeten. In dezelfde periode dat ze binnen de sociale wetenschappen werd afgeschreven, boekte ze daarbuiten meerdere winstpunten. Met name de onderzoekingen van Humberto Maturana en Francisco Varela (1980, 1989) binnen de cognitieve psychologie en de biologie enerzijds, en de

baanbrekende kentheoretische studies van Heinz von Foerster (1985) anderzijds, zorgden voor een kleine aardverschuiving in het systeemtheoretisch paradigma.

Luhmanns theorie van sociale systemen is veel verschuldigd aan de zojuist genoemde auteurs, zij het dat hij zich hun gedachtengoed ook op een meer dan eens eigenzinnige, altijd creatieve wijze toeëigent. De meest beslissende vernieuwing, zeker ten opzichte van 'het Parsonianisme', is de idee van autopoiesis of zelfproductie. Sociale systemen, zo betoogt Luhmann, maken hun basisclementen, en dat zijn noch meer noch minder dan communicaties, zelf aan. Communicatie lokt communicatie uit, desnoods tegen alle individuele intenties in, en zo ontstaat een sociaal systeem. Of zoals de titel van deze bijdrage zegt, die is ontleend aan een uitlating in *Soziale Systeme*: 'Het systeem ontstaat, zelfs als God niet gegeven is' (SoSy, 151). En zo zou men er met een knipooog naar Parsons kunnen aan toevoegen: ook als er géén waardenconsensus tussen de communicerende partijen bestaat.

Op de notie van autopoiesis wordt in de hierna volgende bijdragen nog uitgebreid teruggekomen (2). Op deze plaats kunnen we volstaan met de niet onbelangrijke vaststelling dat Luhmanns systeemtheorie de sociale wetenschapper de facto aanmaant tot een grotere intellectuele openheid tegenover theoretische ontwikkelingen die zich buiten z'n onmiddellijke blikveld afspelen. In dit verband heeft Luhmann ook meermaals gesteld dat de sociologie zich minder obsessief met haar zelfgeconstrueerde verleden dient bezig te houden. Theorievorming is volgens Luhmann wat anders dan de gedurige herinterpretatie van de canonieke geschriften van de *founding fathers* (vgl. de soms scherpe uitlatingen in de in AuW gebundelde interviews). Theoretische progressie moet niet meteen worden verwacht van een nieuwe, 'actualiserende' Weber- of Durkheim-lectuur, wel van het sociologisch aanscherpen van door vakoverschrijdende paradigma's aangeleverde begrippen en inzichten.

De sterke inter-, zoal niet transdisciplinaire oriëntatie van Luhmanns werk mag althans ten dele de groeiende bijval verklaren. Die staat echter ook niet los van het gewijzigde intellectuele klimaat aan universiteiten en hogescholen. Enerzijds tekende zich vanaf het begin van de jaren tachtig een krachtige tendens af tot depolitisering van de maatschappijtheorie (trefwoorden: 'crisis van het marxisme' c.q. 'crisis van het militantisme'). Anderzijds kregen tot dan toe tenauwerdood bevroegde kentheoretische uitgangspunten een stevige knauw (trefwoorden: 'deconstructie' c.q. 'poststructuralisme' en 'postmodernisme'). Op grond van het werk van J. Derrida en andere Franse denkers ging een groeiend aantal sociale wetenschappers twijfelen aan de mogelijkheid van een alomvattende wetenschappelijke theorie van het sociale (vgl. naast vele anderen Hutcheon, 1988 en Kellner, 1988). Zo werd - en wordt - gewezen op de constitutieve bemiddeling van talige en andere discours in zowel sociale verhoudingen als de kennis daarvan. Sociologische kennis, zo heet het dan al snel, is letterlijk taalrelatief: het opgeleverde portret van de samenleving hangt voor alles samen met de gehanteerde conceptuele categorieën, de tekstucl werkzame retorische strategieën, enz. Er zou hoe dan ook geen 'laatste fundament', geen archimedisch punt bestaan dat de socioloog een Ware en Objectieve kennis van het sociale waarborgt. Die kennis is altijd maakwerk, meer of minder bewuste constructie-arbeid.

De stijgende belangstelling voor Luhmanns systeemtheorie staat allicht niet los van het ampele feit dat daarbinnen een nieuwerwets kentheoretisch constructionisme schijnbaar moeiteloos hand in hand gaat met de ouderwetse claim op universaliteit. In

de openingsbladzijden van *Soziale Systeme* beweert Luhmann inderdaad dat zijn algemene theorie van sociale systemen als 'Supertheorie' alle vormen van sociabiliteit aankan, dus niet enkel zekere deelgebieden van het sociale in kaart brengt, zoals *face to face*-interactie, sociale ongelijkheid of organisatie-gebonden verhoudingen. En daarbij wordt niet vertrokken van zekere ontologische premissen omtrent het zus- en niet-zo-zijn van de sociale werkelijkheid. Luhmann verbindt de gemaakte claim op universaliteit integendeel met een ken- annex observatietheorie die het poststructuralistische gedachtegoed meer dan eens in radicaliteit ver achter zich laat (3). Of dit samengaan van constructivisme en universalisme effectief een geslaagd huwelijk heeft opgeleverd, mag hier in het midden blijven. Deze onwaarschijnlijk ogende combinatie lijkt hoe dan ook steeds meer sociale wetenschappers te intrigeren, zoal niet te fascineren. Of hetzelfde anders, en meer direct geformuleerd: voor wie na een Derridaanse koude douche alsnog aan maatschappijtheorie wenst te doen, biedt Luhmanns werk mogelijk soelaas.

III

Maar wie is Niklas Luhmann? (4). Geboren in 1927 in Lüneburg, maakte de jonge Luhmann in 1944 op zeventienjarige leeftijd kennis met het oorlogsgebeuren. Na een korte periode van Amerikaanse gevangenschap begon hij rechten te studeren. Eens zijn studie afgesloten, maakte Luhmann carrière als ambtenaar in de overheidsadministratie. Toch stelde hij er naar eigen zeggen 'nooit belang in om als ambtenaar de juiste dienstlooptaan in te slaan. Ik herinner mij een gesprek met een hogere ambtenaar van het ministerie die mij zei dat ik nooit een goede ambtenaar zou kunnen worden als ik niet ook in een kanton (politiek) actief was geweest. Mijn antwoord luidde: "Ik lees Hölderlin". Op de duur werd deze bezigheid voor mij echter te belastend' (AuW, 132).

Zijn vrije uren besteedde Luhmann tijdens de jaren vijftig vooral aan de lectuur van sociologische en filosofische werken. Hij las veel Descartes en Husserl, en bestudeerde het vroege functionalisme in de menswetenschappen (Malinowski, Radcliffe-Brown,...). In die tijd begon Luhmann ook met de uitbouw van zijn onderzussen legendarische kaartenbak. Theoretische invallen, citaten en literatuurverwijzingen noteert hij op steekkaarten. Die worden middels een intern verwijzingsstelsel geordend, maar eventueel ook op grond van nieuwe probleemstellingen gehercombineerd. 'De nieuwe ideeën ontstaan dan uit de diverse combinatiemogelijkheden van de fiches in relatie tot specifieke begrippen', aldus Luhmann. 'Zonder de steekkaarten, dus door alleen maar na te denken, zou ik nooit op zulke ideeën komen. Uiteraard is mijn hoofd nodig om de invallen te noteren, maar dat kan daarvoor niet alleen verantwoordelijk worden gemaakt. In dit opzicht werk ik als een computer, die toch ook in die zin creatief kan zijn dat hij door de combinatie van de ingegeven data nieuwe resultaten produceert, welke als zodanig niet voorspelbaar waren' (AuW, 144-145). Deze manier van werken verklaart overigens meteen ook een opvallend, door sommigen als irritant ervaren kenmerk van Luhmanns schriftuur. Die doet namelijk meer dan eens rapsodisch en associatief aan. Luhmann lijkt vaak van begrip naar begrip te hinkelen, zonder zich daarbij veel te bekommeren om de rechtlijnigheid van de afgelegde weg. In feite stapt hij dus van steekkaart naar steekkaart, zonder de gebruikte fiches eerst ook hiërarchisch te ordenen. Het resultaat is een circulaire schrijf- en betoogtrant enerzijds, een 'centrumloze' vorm van theorie anderzijds (we komen daar zo dadelijk nog op terug).

Tijdens het academiejaar 1960-61 trok Luhmann naar Harvard. Hij had zich voorgenomen een boek over organisatie-theorie te schrijven, dat trouwens in 1964 ook daadwerkelijk het licht zag (*Funktionen und Folgen formaler Organisation*). Eens in Harvard legde hij zich vooral toe op een diepgaande studie van Parsons' gedachtengoed. Met Parsons zelf had Luhmann in Harvard goede persoonlijke contacten, maar ook theoretische meningsverschillen: 'Daarover hebben we toen zeer veel gediscussieerd, doch zijn antwoord was steevast: "It fits quite nicely". Zo bracht hij mijn idècèn in zijn theorie onder, terwijl ik de indruk had dat daaruit iets helemaal anders zou groeien' (AuW, 133). Desondanks zegt Luhmann zeer veel geleerd te hebben van zijn intensieve Parsons-studie, vooral dan inzake theorie-design: 'Wat mij hoofdzakelijk heeft geïnteresserd, is hoe zo'n grote theorie als die van Parsons is opgebouwd en waaraan ze mislukt, als ze mislukt' (AuW, 133).

Na zijn terugkeer in Duitsland werd Luhmann ambtenaar aan de Hogeschool voor Administratieve Wetenschappen in Speyer. Omdat hij meer tijd wilde besteden aan zijn theoretisch werk, ging hij vanaf 1965 bij Helmut Schelsky werken. Een jaar later verdedigde hij met steun van Schelsky en Dieter Claessens aan de Universiteit van Münster zijn proefschrift. In 1968 werd hij dan hoogleraar sociologie aan de pas opgerichte Universiteit van Bielefeld. Hij bleef er tot aan zijn emeritaat in het wintersemester van het academiejaar 1992-93.

Zijn levensloop vindt Luhmann zelf van weinig belang voor zijn wetenschappelijk werk: 'Want als iemand die nodig heeft om te begrijpen wat ik heb geschreven, dan heb ik slecht geschreven' (AuW, 19). In het algemeen gelooft hij 'overigens niet aan het gedetermineerd-zijn van levensgeschiedenissen. Biografieën zijn eerder een ketting van toevalligheden, die zich tot iets organiseren dat dan almaar minder beweeglijk wordt' (AuW, 149). Ook het hoogleraarschap in de sociologie was niet meteen een door Luhmann geambieerde positie. Hijzelf had liever een carrière als wetenschapper *pur sang* uitgebouwd. Toen dat niet realiseerbaar bleek en hij een post in Bielefeld aangeboden kreeg, had Luhmann omwille van z'n juridische scholing en administratieve carrière aanvankelijk nog de keuze uit meerdere mogelijkheden. Het werd ten slotte een leerstoel in de sociologie 'omdat men zich vanuit de sociologie met zowat alle denkbare thema's kan bezighouden, als men er maar bijzegt: sociologie van het recht, sociologie van de organisatie, sociologie van de kennis, sociologie van de religie, enz.' (UaM, 101).

Aan de laatste opmerking is enige zelfironie wellicht niet vreemd. Want Luhmann heeft niet alleen tientallen boeken en honderden artikels gepubliceerd, die handelen ook nog over de meest uiteenlopende onderwerpen. Toch vallen in dit ogenschijnlijk heterogene oeuvre wel degelijk enkele zwaartepunten te onderkennen. In de eerste plaats heeft Luhmann altijd een sterke voorliefde voor algemene theoretische problemen gekoesterd. *Soziale Systeme* is van deze passie voor Theorie de voorlopig meest omvangrijke uiting: het boek telt om en bij de 670 pagina's. Maar ook talloze van Luhmanns zelfstandige opstellen, waarvan de belangrijkste op gezette tijdstippen werden gebundeld in de reeks *Soziologische Aufklärung*, getuigen van een schier onbedwingbare lust tot theoretische speculatie.

Luhmanns juridische achtergrond is wellicht verantwoordelijk voor een tweede uitgesproken interesse, m.n. voor de verhouding recht-samenleving. Belangrijke publicaties in dit verband zijn het tweedelige *Rechtssoziologie* (1972), de studie

Rechtssystem und Rechtsdogmatik (1974), de opstellenbundel *Ausdifferenzierung des Rechts* (1981), en het synthetische *Das Recht der Gesellschaft* (1993). Ten slotte zet de voorlopig vier delen omvattende reeks *Gesellschaftsstruktur und Semantik* nog op het spoor van een derde zwaartepunt in Luhmanns werk. Elk van die delen bevat meerdere studies waarin Luhmann nagaat hoe de overgang naar een moderne, functioneel gedifferentieerde samenleving als het ware intellectueel werd verwerkt. Meer bepaald onderzoekt hij hoe ten gevolge van deze evolutie andere thema's en begrippen opgang maakten binnen domeinen als de theologie, de filosofie, de pedagogiek, het denken over het sociale, enz. Een analoge kennissociologische vraagstelling ligt ten grondslag aan *Liebe als Passion* (1982). Men kan er evenwel maar moeilijk om heen dat het in al deze boeken voor alles gaat om een soms erg traditioneel aandoende vorm van ideeëngeschiedenis. Dat Luhmann inderdaad graag grasduint in het werk van meer of minder bekende auteurs uit een al dan niet nabij verleden, valt ook uit talrijke andere boeken en opstellen op te maken. Ontelbaar zijn de bladzijden waarin hij deze theoretische kwestie of gene discussie tracht te verhelderen middels een historische omweg richting Aristoteles, Kant of een andere illustere denker. Ze getuigen in de eerste plaats van Luhmanns onwaarschijnlijke cruditie, en natuurlijk ook van de efficiëntie van het eerder gesignaleerde steekkaartensysteem.

IV

Behalve door zekere inhoudelijk-thematische zwaartepunten wordt Luhmanns oeuvre vooral gekenmerkt door een specifieke denk- en schrijfstijl. Denken is voor Luhmann synoniem met het opereren met conceptuele onderscheidingen of distincties. Zijn historisch-sociologische analyses spitst hij dan ook toe op het blootleggen van de voor een publicatie, een oeuvre of een bredere periode richtinggevende distincties. Zulke 'Leitdifferenzen' structureren echter ook op nadrukkelijke wijze Luhmanns eigen werk. Dat is opgehangen aan een reeks van begripsmatige tegenstellingen, zoals systeem vs. omgeving, proces vs. structuur, communicatie vs. handelen, etc. De reeks bezit een open, niet-hiërarchisch karakter. Luhmann herneemt in zijn theoretische beschouwingen niet gedurig éénzelfde uitgangpunt, om vervolgens in functie van het besproken onderwerp een specifieke ketting van daaruit volgende deducties voor te leggen. De voor de algemene theorie van sociale systemen richtinggevende onderscheidingen leveren te samen genomen dan ook niet het beeld van een conceptuele ladder op. De tot 'Leitdifferenzen' gepromoveerde distincties staan veeleer naast elkaar, op één spreekwoordelijke lijn. Al naargelang het ter discussie staande thema kan dan een welbepaald begripsmatig onderscheid tot opmaat van het betoog worden genomen, om er vervolgens op vaak associatieve wijze andere distincties op aan te sluiten. Zelf gewaagt Luhmann in dit verband van 'polycentrisme': zijn theorie biedt niet één centraal perspectief op het sociale, maar bezit meerdere, onderling gelijkwaardige foci. Conceptuele onderscheidingen hebben slechts zin indien ze gepaard gaan met het trekken van scherpe scheidslijnen tussen de gebruikte begrippen. Dat noopt tot het opstellen van eenduidige definities of nauwkeurige omschrijvingen, een tweede stijlkenmerk van Luhmanns geschriften. Die gelijken overigens bepaald niet op woordenboeken of lexicons. Maar waar nodig - versta: telkens een belangrijke begripsmatige distinctie aan de orde is - geeft Luhmann tegelijk bondige en krachtige bepalingen van de in het geding zijnde concepten. Op dit punt bestaat er wel degelijk

enige gelijkenis met Parsons' oeuvre, zij het dat Luhmann zich heel wat minder bezondigt aan scholastiek aandoende buitelingen in woordenland.

Hoe stipulatief of 'decretaal' ze ook mogen ogen, Luhmanns definities komen vaak als ongewoon over, vooral indien het courant gebruikte begrippen betreft. Luhmann is inderdaad - en dit is een derde stijlkenmerk - een letterlijk paradoxaal denker, een scherpzinnig auteur die contra gemeenplaatsen of in brede kring voor waar aangenomen inzichten schrijft, ook als die het stempel 'algemeen erkende sociale wetenschap' dragen. Het is niet een van de minste redenen waarom de lectuur van Luhmanns geschriften zo vaak voor meer of minder aangename verrassingen zorgt. Eén voorbeeld uit de vele - en deze uitdrukking mag hier voor een keer hoogst letterlijk worden genomen - moge deze karakterisering illustreren.

In zowat alle handboeken sociologie wordt de notie socialisatie gelijkgesteld met internalisatie, het zich persoonlijk eigen maken van groepsgebonden overtuigingen, waarden en normen. Deze dominante definitie veronderstelt dat de betekenissen van de gecommuniceerde opvattingen of regels identiek blijven in het proces van cultuuroverdracht tussen bij voorbeeld ouders en kinderen, 'gevestigden' en 'nieuwkomers'. Dat is een op z'n minst problematisch te noemen premisse. Maar bovendien is elk socialisatieproces overeenkomstig de gangbare sociologische definitie een positief gebeuren. Ook de afwijker of deviant is op een succesvolle manier gesocialiseerd: hij of zij heeft de waarden en normen van een minoritaire subcultuur verinnerlijkt. Luhmann haalt deze canonieke voorstelling als volgt onderuit: 'Het socialisatie-aanbod dat de maatschappij het individu doet, bestaat niet alleen in de norm, maar in het schematische conform of afwijkend handelen, dat welbepaalde situaties regeert. Niet de norm zelf - waar blijft dan de mogelijkheid van afwijkend handelen? - kan als socialisatie-item dienen, maar enkel de disjunctie, het alternatief dat de norm oplegt. De norm kan met andere woorden het individu uitsluitend als duplicaat worden aangeboden, als mogelijkheid om zich conform verwachtingen of anders te gedragen. Op die manier blijven het sociale systeem en de persoon ondanks de identiteit van de disjunctie onderscheiden systemen' (SA III, 161-162). Kortom, of iemand nu binnen de dominante cultuur dan wel een als deviant beschouwde subcultuur wordt gesocialiseerd, in beide gevallen bestaat de mogelijkheid tot wat gemeenlijk non-conformisme wordt genoemd. En juist dat is socialisatie volgens Luhmann: niet het gedwee internaliseren van zekere als bindend voorgestelde normen (hoe 'deviant' ook), wel de voortdurende omgang met het alternatief bindend/niet-bindend, conformisme/andersheid.

Bekeken vanuit de sociologische canon bezitten Luhmanns omschrijvingen van ondertussen gangbare basisbegrippen meer dan eens een afwijkende inhoud. Of men deze heterodoxie als provocerend dan wel innoverend brandmerkt, hangt in de eerste plaats af van... de gebezigde 'Leitdifferenzen'. Luhmanns semantisch vernieuwende omgang met ingeburgerde concepten nodigt hoe dan ook uit om 'dat wat is' (de canon c.q. de wijsheid van handboeken en inleidingen) voortaan te beschouwen als één mogelijkheid, één mogelijk ijkpunt. En juist dat is naar de mening van Luhmann 'sociologische Aufklärung': andere mogelijkheden 'zien', datgene wat voorheen evident of vanzelfsprekend leek onvanzelfsprekend maken. 'Het methodologisch recept hiervoor luidt: theorieën (concepten, definities,... - RL) zoeken die er in slagen het normale voor onwaarschijnlijk te verklaren' (SoSy, 162).

Dat brengt ons bij een vierde kenmerk van Luhmanns werk. Daarin verkrijgen op het eerste gezicht overbekende fenomenen, zoals communicatie of interactie, meer dan eens het karakter van heuse enigma's. Het gehanteerde systeemtheoretische perspectief en - daarmee samenhangend - de gebezigde conceptuele distincties, zorgen ervoor dat ogenschijnlijk eenvoudige verhoudingen of banale sociale feiten in onwaarschijnlijke, complexe processen veranderen. Anders dan het gros der sociale wetenschappers wil Luhmann het sociale (theoretisch) simplificeren noch (statistisch) modelleren, maar veeleer 'complexifiëren'. Het concrete wordt zo abstract (gemaakt), het banale ongewoon: zelfs de korstondige uitwisseling van blikken tussen twee passanten, geeft binnen het raamwerk van Luhmanns systeemtheorie letterlijk te denken.

In zijn publicaties speelt Luhmann opvallend vaak banale voorbeelden tegen theoretische abstracties, overbekende sociale verhoudingen tegen onvermoede conceptuele mogelijkheden uit. Vooral in de opstellen worden verwijzingen naar het alledaagse leven op een soepele wijze, en ook in hoog tempo, met begrippen en theoretische speculaties afgewisseld. De geschriften van Luhmann komen dan ook meer dan eens hoogst ironisch over. Vaak lijkt het er op dat de auteur 's mensen individuele handel en sociale wandel vanaf een theoretische Olympus-berg monklend gadeslaat. Luhmanns ironie is echter primair een neveneffect van het streven naar een zo rigoureuze mogelijke herbeschrijving in systeemtheoretische termen van het sociale. En dat laatste behoeft misschien wel meer theoretische 'vervreemdingsarbeid' dan sociologen gewoonlijk plegen te denken opdat het zich überhaupt zou *laten* kennen...

VOETNOTEN

- (1) De titel van deze bijdrage is ontleend aan SoSy, 151.
- (2) De belangrijkste verschilpunten tussen de benadering van Parsons resp. Luhmann worden verder uitgeklaard in het opstel van T. Blom en B. Haas, 'De ondraaglijke lichtheid van systemen'.
- (3) Zie de bijdrage van A. Braeckman.
- (4) De hierna vermelde biografische gegevens werden gepuurd uit de interviewbundel AuW en de inleiding van de overzichtsstudie van Kneer en Nassehi (1993).

BIBLIOGRAFIE

- ALEXANDER, J.C. en COLONY, P. (1985), Toward Neo-Functionalism, in: *Sociological Theory*, 1 (3): 11-23.
- VON FOERSTER, H. (1985), *Sicht und Einsicht*. Braunschweig/Wiesbaden: Vieweg & Sohn.
- HUTCHEON, L. (1988), *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. London: Routledge.
- KELLNER, D. (1988), Postmodernism and Social Theory, in: *Theory, Culture and Society*, 5 (3): 238-269.

- KNEER, G. en NASSEHI, A. (1993), *Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme: ein Einführung*. München: Fink Verlag.
- MATURANA, H.R. en VARELA, F.J. (1980), *Autopoiesis and Cognition: The Realization of the Living*. Boston: Reidel.
- MATURANA, H.R. en VARELA, F.J. (1989), *De boom der kennis: hoe wij de wereld door onze eigen waarneming creëren*. Amsterdam: Contact.
- RITZER, G. (1992), *Contemporary Sociological Theory*. New York: McGraw-Hill.